

Τα μικρά κόμματα της Σοσιαλδημοκρατίας στην Ελλάδα τις δεκαετίες 1980 και 1990

Μανώλης Ζαχάρωφ¹ και Κώστας Δικαίος²

Περίληψη

Το άρθρο επιθυμεί να καλύψει μια λιγότερο μελετημένη πτυχή της πρόσφατης πολιτικής μας ιστορίας και, ειδικότερα, τα μικρά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δύο διακριτών περιόδων: το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ στις αρχές ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, και το ΔΗ.Κ.ΚΙ τη δεύτερη πενταετία της δεκαετίας του 1990. Παρά το γεγονός ότι και τα δύο βρίσκονταν στον ίδιο ευρύτερο πολιτικό χώρο παρουσιάζουν, πέρα από τις αυτονόητες ομοιότητες, και διαφορές, οι οποίες σχετίζονται με τα διαφορετικά πολιτικά διακυβεύματα κάθε περιόδου. Με τη λογική αυτή, το άρθρο αποσκοπεί πέρα από τη σύγκριση των δύο κομμάτων, και στη σύγκριση των δύο περιόδων.

Λέξεις κλειδιά: Σοσιαλδημοκρατία, μικρά κόμματα, ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, ΔΗ.Κ.ΚΙ

¹ Πολιτικός Επιστήμονας, απόφοιτος Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης Δ.Π.Θ. και Μεταπτυχιακός φοιτητής Τμήμα Πολιτικών Επιστημών Α.Π.Θ.

² Αν. Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης Δ.Π.Θ

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Η Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία αποτελεί την πλέον μακρόχρονη και πολιτικά σταθερή περίοδο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας με σεβασμό στους θεσμούς, στα δικαιώματα, αλλά και στη λειτουργία των εκάστοτε κομμάτων ή ομάδων. Από ιστορικής πλευράς, είναι απότοκο των προηγούμενων παλινωδιών, όπως του εμφυλίου πολέμου (1946-1949), της καχεκτικής δημοκρατίας (1950-1967) αλλά και της δικτατορίας (1967-1974). Η μετάβαση από το δικτατορικό καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου στο δημοκρατικό πολίτευμα χαρακτηρίζεται «βελοούδινη», καθώς δεν υπήρξαν συγκρούσεις ή εντάσεις με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, χάρη στην ορθή, όπως εκ του αποτελέσματος αποδείχθηκε, πρακτική της εθνικής πολιτικής ηγεσίας υπό τον Κ. Καραμανλή (Βούλγαρης, 2013, 80–81). Η κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Κ. Καραμανλή συγκροτήθηκε στις 24.7.1974 από παλαιότερα στελέχη της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (Ε.Ρ.Ε), της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ) και αντιδικτατορικούς αγωνιστές (μεταξύ των οποίων και ο Γιάνγκος Πεσμαζόγλου), επιτυγχάνοντας τη σταθερότητα στην πολιτική ζωή της Ελλάδος, ενώ γενικότερα την περίοδο χαρακτηρίζει η λύση του πολιτειακού με το δημοψήφισμα του 1974, η άρση των εκτοπίσεων, η νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε και η ίδρυση νέων κομμάτων (κυρίως του Π.Α.Σ.Ο.Κ και της Ν.Δ). Όσον αφορά την εξασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας, δεν πρέπει να παραλειφθεί και η ισορροπημένη λύση της τιμωρίας των πρωταιτίων, «αποχουντοποίησης» και ελέγχου του στρατού¹. Πρωτίστως, όλα αυτά συμβαίνουν σε ένα ριζοσπαστικοποιημένο και έντονο περιβάλλον (με προεξάρχοντα τον αντιαμερικανισμό και αντινατοϊσμό) τόσο λόγω της προηγούμενης αίσθησης ανελευθερίας και της τουρκικής εισβολής και κατοχής του 37% της Κύπρου, όσο και λόγω του τότε υψηλού πληθωρισμού, αλλά και κινδύνων απειθαρχίας «στρατιωτικών σταγόνιδιών», όπως έδειξε το

λεγόμενο «πραξικόπημα πιτζάμας», τρεις μήνες μετά τις εκλογές (Ψαρά, 2015· Τζαννετάκος, 2019). Γενικότερα, η εν λόγω περίοδος χαρακτηρίζεται από ισχυρή κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας κατόπιν θεσμικά άψογων εκλογών, η οποία προχώρησε σε σειρά κρατικοποιήσεων ευρέων τμημάτων της οικονομίας (που έμεινε γνωστή και ως περίοδος «σοσιαλμανίας»), ενώ παράλληλα οι αντιπαραθέσεις με την Τουρκία ήταν έντονες (Μανίκας, 2010, 27–28 · Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων | Καραμανλή Γ. Κωνσταντίνου)².

Τα χρόνια που ακολούθησαν, χαρακτηρίζονται από έναν σαφή δικομματισμό ΠΑ.ΣΟ.Κ και Νέας Δημοκρατίας, με το άθροισμα ποσοστών των δύο μεγάλων κομμάτων να ξεκινά το 1981 με 83,95%, να «πιάνει κορυφή» με 86,86% στις «δεύτερες 1989» και γενικά να κινείται πάνω από 80% , με οριακά κάτω 79,61% το 1996 και 79,97% το 2007, υποχωρώντας στο 77,39% το 2009. Η πλήρης ανατροπή για την οποία θα χρησιμοποιηθεί και ο όρος «σεισμός» θα έλθει στις πρώτες εκλογές του 2012 με το άθροισμα να κατακρημνίζεται στο 35,63% και στις δεύτερες να ανεβαίνει στο 56,55% με αλλαγές στα «ισχυρά» κόμματα, ή αλλιώς κατάρρευση ΠΑ.ΣΟ.Κ και θεαματική άνοδο ΣΥ.ΡΙΖ.Α, αλλά και εμφάνιση άλλων νεοπαγών και ενίοτε βραχύβιων κομμάτων, όπως η ΔΗΜ.ΑΡ, οι ΑΝ.ΕΛ, ο ΛΑ.Ο.Σ λίγο νωρίτερα, η Χρυσή Αυγή μετά το 2012, το Ποτάμι το 2015 και η Ένωση Κεντρώων. Ένα πρόσθετο στοιχείο δικομματικής σταθερότητας είναι πως το Κ.Κ.Ε παραμένει σταθερά ως τρίτο κόμμα (έστω και ως Συνασπισμός το 1989-90), αποσπώντας περί το 10% μέχρι το 2012. Στεκόμαστε στο 2012, διότι είναι η χρονιά όπου παρουσιάστηκαν «σεισμικές» (ο όρος «δανεισμένος» από το συλλογικό έργο σε επιμέλεια Γ. Βούλγαρη και Η. Νικολακόπουλου “2012 ο διπλός εκλογικός σεισμός”) αλλαγές, τόσο στα αθροίσματα όσο και στην σύνθεση όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, όπως δείχνει επί παραδείγματι η ανάλυση τού Π. Κουστένη (2012) στον εν λόγω τόμο (στην οποία καταγράφει τόσο την κατάρρευση ΠΑ.ΣΟ.Κ και συρρίκνωση ΝΔ), όσο και την άνοδο

ΣΥ.ΡΙΖ.Α, αλλά κυρίως αναλογικά με τον κύριο σκοπό του άρθρου που εδράζεται στην εξέταση των μικρών κομμάτων.

Συνακόλουθα, το εκτενέστερο κομμάτι της σχετικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας για την εν λόγω περίοδο επικεντρώνεται στο ΠΑ.ΣΟ.Κ (πρωτίστως) και στη Νέα Δημοκρατία (δευτερευόντως). Σε παλαιότερο άρθρο «και όμως υπήρξαν» (Δικαίος κ.α 2018) με παρόμοιο αντικείμενο είχε παρατηρηθεί τόσο η δεσπύζουσα θέση ΠΑ.ΣΟ.Κ και Ν.Δ στην πολιτική κονίστρα, όσο και «υπερκυριαρχία» τους στην βιβλιογραφία, σε συνέδρια της Ε.Ε.Π.Ε και του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης στην Κρήτη αλλά και σε συλλογικούς τόμους όπως: «ΠΑ.ΣΟ.Κ: Κόμμα, Κράτος, Κοινωνία» (επ. Μ. Σπουρδαλάκη Πατάκης 1998), «ΠΑ.ΣΟ.Κ: κατάκτηση και άσκηση της εξουσίας» (επ. Παπασπηλιόπουλος, Σιδέρης 1996). Αναφορά σε περισσότερο πρόσφατες συνεισφορές στην συζήτηση μπορεί και πρέπει να γίνει και στο Χρ. Τάσσης, (επιμ. Β. Ασημακόπουλος), «ΠΑ.ΣΟ.Κ 1974-2017: Πολιτική Οργάνωση, Ιδεολογικές Μετατοπίσεις, Κυβερνητικές Πολιτικές», Αθήνα: Gutenberg (2018), και ειδικότερα «Στο λυκόφως (;) του Πράσινου Ήλιου»: Συγκρότηση και Μετεξέλιξη της Εκλογικής Βάσης του ΠΑ.ΣΟ.Κ 1974-2015' του Π. Κουστένη, που προβαίνει σε μια ανασκόπηση και διερεύνηση σταθερών και μεταβολών (με αναφορές στην προδικτατορική «Ένωσιν Κέντρου») σε διάφορες φάσεις όπως η «εκτόξευση» ως το 48% το 1981, η «εμπέδωση» ως το 1993 (παρά την ήττα στο μεταξύ), η «μετά-αλλαγή» που ξεκινάει με τον Α. Παπανδρέου αλλά κορυφώνεται επί Σημίτη από το 1996 με το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού ως το 2009, αλλά και την «κατάρρευση» 2009-2015, ενότητα που γίνονται αναφορές και στα «τρέχοντα» μικρά κόμματα.

Η Νέα Δημοκρατία είναι κάπως «αδικημένη» όσον αφορά την βιβλιογραφία, χωρίς μολαταύτα να απουσιάζουν σημαντικές συνεισφορές, όπως μεταξύ άλλων τα άρθρα των Κωνσταντινίδη (Κωνσταντινίδης, Μαραντζίδης και Παππάς, εκδ. Κριτική, 2009) και Αλεξάκη (2001).

Στην πλέον πρόσφατη βιβλιογραφία, η επικέντρωση ενδιαφέροντος μένει στα ίδια πλαίσια, με έμφαση σε θέματα διαιρετικών τομών και στο επίπεδο μεταυλιστικών θέσεων με αναφορές στη θρησκεία, πέραν αυτού της δεξιάς-αριστεράς και της μεταβολής των κομματικών τους θέσεων, αλλά χωρίς αναφορές στα μικρά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα (Πιερίδης, 2019 & 2020). Η απουσία αυτή αναφορών αποτελεί και ένα έναυσμα για την θεματική του ανά χείρας άρθρου.

Μια από τις ελάχιστες αναφορές για το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ (και παρεμπιπτόντως στο Κ.Κ.Ε εσωτερικού) γίνεται από τον Κουστένη (2013, σελ. 244 υποσ. 622), στη διδακτορική του διατριβή «Ιστορία και αριθμητική των μεθόδων αντιπροσώπευσης: διερεύνηση του ελληνικού παραδείγματος», για την πολιτική επιβίωσή τους μέσω του Ευρωκοινοβουλίου, ως κομμάτων μίας φιλοευρωπαϊκής κεντροαριστεράς που συνεθλίβησαν από το τότε πανίσχυρο ΠΑ.ΣΟ.Κ και τον «τρικομματισμό» (στην ουσία δικομματισμό) της δεκαετίας 1980. Πρέπει εδώ να παρατηρήσουμε ότι γίνονται αναφορές και στην προσωπικότητα και επιστημονική και πολιτική ιστορία του Γ. Πεσμαζόγλου, όπως και σε αυτή του κομματικού εταίρου Μπαλατζή, αλλά και σε πιο πολιτικό επίπεδο στην αστικότητα και τον φιλο-ευρωπαϊσμό του κόμματος (αντίθετα με τις τάσεις της τότε Αριστεράς), στην εντυπωσιακή διαφορά επίδοσης ανάμεσα σε εθνικές-βουλευτικές εκλογές και εκλογές για το Ευρωκοινοβούλιο (εξαπλάσιο ποσοστό για το δεύτερο), όπως και τέλος στην απορρόφηση και συντριβή του κόμματος και τις εσωτερικές διαμάχες (το τελευταίο είναι κάτι που πιθανόν θα δούμε και στα «τρέχοντα» και «τρέξαντα» πρόσφατα μικρά κόμματα και την βραχύβια πορεία τους) κάτι που αποτελεί ένα ακόμη κίνητρο για το άρθρο.

Επιπροσθέτως, μετά το 2012 κυρίως σημαντικό μέρος της αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας αναφέρεται και αναλύει τα «τρέχοντα» (ενίοτε και επί το ορθότερον «τρέξαντα») μικρά κόμματα κυρίως της ακραιφνούς και σκληροπυρηνικής δεξιάς. Αυτό που παρατηρείται είναι η

απουσία μίας εκτεταμένης και λεπτομερούς προσέγγισης σε πτυχές της ελληνικής πολιτικής ζωής την περίοδο 1980-1999.

Το παρόν άρθρο έχει ως στόχο την παρουσίαση, υπόμνηση και εξέταση, μικρών και σχετικά ξεχασμένων πτυχών της ελληνικής πολιτικής ζωής και της ελληνικής κεντροαριστεράς σε δύο διαφορετικές περιόδους, το 1980-82 και το 1995-99 με το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ και το ΔΗ.Κ.ΚΙ, έτσι ώστε για να θυμηθούμε και τον Ηρόδοτο «μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται,» ή για να αναφερθούμε και στον Μαρξ να μην υποστούν τα στοιχεία αυτά «την κριτική των τρωκτικών». Με τη λογική αυτή (παρά το γεγονός ότι γίνονται αναφορές), σκοπός του άρθρου δεν είναι η τόσο ανάλυση προβλημάτων της σοσιαλδημοκρατίας σε προηγούμενες φάσεις της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, όσο η συλλογή και η «διάσωση» στοιχείων για τα καταργηθέντα μικρά κόμματα, ώστε να γίνουν ευκολότερες κάποιες συγκρίσεις με την περίοδο κρίσης και κατάρρευσης του όλου συστήματος μετά τον «σεισμό του 2012».

Αποτελεί λοιπόν μια απόπειρα συμβολής στην μελέτη της πραγματικότητας και των εξελίξεων υπό το πρίσμα ανάλυσης δύο μικρών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, μέσω της παρουσίασης της πολιτικής και κοινωνικής ζωής κατά την περίοδο δημιουργίας εκάστου εξ αυτών. Η επιλογή του Κόμματος του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ) και του Δημοκρατικού Κοινωνικού Κινήματος (ΔΗ.Κ.ΚΙ) σχετίζεται με την επιθυμία να εξεταστούν τα δρώμενα στο χώρο της κεντροαριστεράς κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, ο οποίος βρισκόταν στην σκιά του τότε ηγεμονικού ΠΑ.ΣΟ.Κ, όπως και της σύγκρισης των δύο κομμάτων και περιόδων, καθώς (κατά τον Α. Gramsci) η ανάλυση κομμάτων αποτελεί συμβολή στην κατανόηση ολόκληρων περιόδων. Το μεν ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ ιδρύθηκε κατά την περίοδο ανάρρησης ενός ριζοσπαστικού ΠΑ.ΣΟ.Κ, το δε ΔΗ.Κ.ΚΙ σχετίζεται με τις προσπάθειες του Δ. Τσοβόλα για την παλινόρθωση μιας νέας μορφής των ιδρυτικών αρχών του ΠΑ.ΣΟ.Κ, το οποίο τις είχε τρόπον τινά απωλέσει μετά

από χρόνια διακυβέρνησης. Η ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδος, η συγκρότηση και «ζωή» του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, βαίνουν παράλληλα με την ένταξη και τα πρώτα βήματα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Το ΔΗ.Κ.ΚΙ συγκροτείται ιστορικά (ίσως και αιτιακά) στη μετά-Μάαστριχτ εποχή και χρονικά στη μετεξέλιξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε Ευρωπαϊκή Ένωση και την πορεία προς την Ο.Ν.Ε. Ας σημειώσουμε εν παραλλήλω ότι το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ απέχει από το ΔΗ.Κ.ΚΙ περί τα δεκαέξι χρόνια, όσα περίπου και το ΔΗ.Κ.ΚΙ από την εμφάνιση των (τότε) νεοπαγών και βραχύβιων κομμάτων, μερικά από τα οποία θα μπορούσαν επίσης να ενταχθούν στην κεντροαριστερά.

Το άρθρο βασίζεται, πέραν της δευτερογενούς, και σε πρωτογενή έρευνα, μέσω δομημένων συνεντεύξεων που διενεργήθηκαν, οι οποίες είχαν ως στόχο την άντληση δεδομένων από μέλη ή παλαιότερα στελέχη των δύο κομμάτων³. Τα ερωτήματα που ετέθησαν αφορούσαν: απόψεις του κόμματος για την Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ, θέματα εσωτερικής πολιτικής όπως η οικονομική και κοινωνική πολιτική του κόμματος και επιπροσθέτως, ποια ήταν η επαγγελματική ιδιότητα των στελεχών και πολιτευτών του κόμματος και το μορφωτικό επίπεδο. Τέλος, αναδεικνύονται τα κύρια προβλήματα που αντιμετώπισε το εκάστοτε κόμμα, εντοπίζοντας τοιουτοτρόπως τους λόγους που δεν μακροήμερευσαν.

Το άρθρο χωρίζεται από εδώ και πέρα σε δύο ενότητες, με την πρώτη να αναφέρεται στο ιστορικό πλαίσιο συγκρότησης των δύο κομμάτων και τη δεύτερη που προσεγγίζει σε *vis-à-vis* συγκριτική αντιπαράσταση με άξονα το γιατί σχηματίστηκαν αυτά τα κόμματα στη διάρκεια της μεταπολίτευσης, τι είχαν ως στόχο, ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της ηγεσίας τους, αλλά και το γιατί απέτυχαν.

Το ιστορικό πλαίσιο

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 είναι πασιφανές ότι πραγματοποιήθηκαν σημαντικές κατακτήσεις όσον αφορά τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ενώ μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας έγιναν αξιοσημείωτες προσπάθειες για την ομαλή λειτουργία της, αλλά και την αποχουντοποίηση της ελληνικής κοινωνίας. Σαφώς, τα παραπάνω δε συνεπάγονται αυτομάτως και την αποτελεσματική λειτουργία του κράτους ή γενικότερα της δημόσιας διοίκησης. Οι θεσμοί του κράτους αλληλεπιδρούν με τις εκάστοτε κοινωνίες, καθώς και με το διεθνές στερέωμα. Η Ελλάδα, παρότι εκκινούσε τη συμμετοχή της στην κοινή ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, βρισκόταν ουραγός στην αποτελεσματικότητα των κρατικών θεσμών, αλλά και της διαφάνειας τους σύμφωνα με τις τότε συγκριτικές μελέτες (Βούλγαρης, 2013, 181–182). Για την ακρίβεια, μετά την μεταπολίτευση ήταν μια «κομματική» δημοκρατία, καθώς εξαρτώνταν σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα του κομματικού ανταγωνισμού για την ανάληψη της εξουσίας, γεγονός που διαφαίνεται ευκρινέστερα μετά και τις εκλογές του 1977 και την άνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ στην αξιωματική αντιπολίτευση. Παράλληλα, η Ένωση Κέντρου και μετέπειτα Ε.ΔΗ.Κ, λόγω της έντονης πόλωσης όσον αφορά το πολιτικό σκηνικό, βρέθηκε μεταξύ θεαματικής συρρίκνωσης, εξαφάνισης και διάσπασης, από όπου προέκυψε και το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ ως η προοδευτική της πτέρυγα με σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις περί του κοινωνικοπολιτικού βίου (Ζαχάρωφ, 2012·Βούλγαρης, 2013, 190–191)⁴. Έτσι, οι ανάγκες της εποχής, όπως παρατίθενται παρακάτω, επέβαλλαν κατά κάποιο τρόπο τη δημιουργία νέων κομματικών σχημάτων, ώστε αυτά να απαντήσουν στις προκλήσεις της μεταπολιτευτικής Ελλάδας. Εξ' άλλων, τόσο το ΠΑ.ΣΟ.Κ, όσο και η Ν.Δ, αποτέλεσαν τέτοιου είδους αποκρίσεις.

Τα περί δεκαπέντε χρόνια που μεσολάβησαν μετέβαλλαν άρδην το πολιτικό σκηνικό. Το 1989 ήταν χρονιά εκλογών, με το ΠΑ.ΣΟ.Κ να έχει

κερδίσει ήδη τις δύο προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις, αυτές του 1981 και του 1985, επιδιώκοντας την «αλλαγή». Από το 1988 και μετά είχαν διαφανεί τα προβλήματα υγείας του Α. Παπανδρέου, εγείροντας ζητήματα για την προσωπική του ζωή και, ίσως το πλέον σημαντικό, είχε ξεσπάσει το λεγόμενο «σκάνδαλο Κοσκωτά». Στη σκιά όλων των παραπάνω, προκηρύχθηκαν εκλογές με το σύστημα της απλής αναλογικής για την 18^η Ιουνίου του 1989, η διενέργεια των οποίων εγκαινίασε έναν κύκλο κυβερνητικής αστάθειας, πόλωσης και σύγχυσης της ελληνικής κοινωνίας διάρκειας δέκα μηνών.

Η Ν.Δ του Κωσταντίνου Μητσοτάκη, εκμεταλλευόμενη το αίτημα της κάθαρσης, το οποίο ήταν άλλωστε διάχυτο στην ελληνική κοινωνία, κέρδισε τις εκλογές με ποσοστό 44,28% και 145 έδρες, ενώ σημαντικό δε είναι και το ποσοστό που απέσπασε το ΠΑ.ΣΟ.Κ (39,13%), διατηρώντας σημαντική απήχηση και αντοχές σε ένα ιδιαίτερα πολωμένο κλίμα (Μανίκας, 2010, 97). Η Ν.Δ προχώρησε σε μια εκ πρώτης όψεως αφύσικη κυβέρνηση συνεργασίας με τον Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου (ΣΥΝ), υπό τον Τζανή Τζαννετάκη, με μοναδικό σκοπό να δρομολογηθεί η διαδικασία της κάθαρσης με τις ανάλογες αναθέσεις στη δικαιοσύνη. Το Σεπτέμβριο του 1989 με απόφαση της Βουλής παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη με κατηγορίες παθητικής δωροδοκίας, αποδοχής προϊόντων εγκλήματος και ηθικής αυτουργίας σε απιστία για τις καταθέσεις των ΔΕΚΟ οι: Α. Παπανδρέου, Α. Κουτσόγιωργας, Δ. Τσοβόλας, Π. Ρουμελιώτης, Γ. Πέτσος κ.α. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους ξεκίνησε η δίωξη και εις βάρος του Γ. Κοσκωτά, ο οποίος είχε διαφύγει στις Η.Π.Α και εκδόθηκε στην Ελλάδα το 1991, όπου καταδικάστηκε σε 25 χρόνια κάθειρξη. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός της δολοφονίας του Παύλου Μπακογιάννη, βουλευτή της Ν.Δ από την οργάνωση *17 Νοέμβρη* λίγες μέρες μετά την παραπομπή στελεχών του ΠΑ.ΣΟ.Κ στη δικαιοσύνη, συμβάν που δυναμίτισε το ήδη έντονο διχαστικό κλίμα της εποχής (Μανίκας, 2010, 98). Η κυβέρνηση συνεργασίας παραιτήθηκε τον Οκτώβριο του 1989

και προκηρύχθηκαν εκλογές για την 5^η Νοεμβρίου. Η Ν.Δ κέρδισε για δεύτερη φορά τις εκλογές με ποσοστό 46,2% και 148 έδρες, αδυνατώντας πάλι να σχηματίσει κυβέρνηση. Η αδυναμία αυτή οδήγησε στην συγκρότηση Οικουμενικής Κυβέρνησης (Ν.Δ, ΠΑ.ΣΟ.Κ, ΣΥΝ) με πρωθυπουργό τον καθηγητή Ξ. Ζολώτα. Η Οικουμενική Κυβέρνηση προκρίθηκε ως αναγκαία λύση ώστε να μην υπάρξει κυβερνητικό αδιέξοδο. Έτσι, διεξήχθησαν για τρίτη πλέον φορά εκλογές, σε διάστημα δέκα μηνών, στις 8 Απριλίου του 1990, όπου η Ν.Δ κέρδισε για τρίτη συνεχόμενη φορά με ποσοστό 46,9% και 150 έδρες, κατορθώνοντας να σχηματίσει κυβέρνηση μετά την προσχώρηση στην Ν.Δ του εκλεγμένου βουλευτή της ΔΗ.ΑΝΑ, Κ. Κατσίκη (Μανίκας, 2010, 90). Με την εκλογή της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας και του νέου Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, του Κ. Καραμανλή, έκλεισαν οι δέκα μήνες σύγχυσης και παρακμής, τόσο της Ελληνικής κοινωνίας, όσο και της πολιτικής ζωής του τόπου. Στις 11.3.1991 ξεκίνησε η πολύκροτη δίκη του σκανδάλου Κοσκωτά με παρόντες στο εδώλιο του κατηγορουμένου μόνο τους Δ. Τσοβόλα, Α. Κουτσόγιωργα και Γ. Πέτσο, καθώς ο Α. Παπανδρέου αρνήθηκε να παραστεί στην ακροαματική διαδικασία, διότι θεωρούσε την διαδικασία μέσον πολιτικής εξόντωσης του ιδίου και του ΠΑ.ΣΟ.Κ, απορρίπτοντας δε κάθε ποινική ευθύνη που ενείχε ως πρόσωπο και συσχετιζόνταν με το όνομά του, ενώ στην περίπτωση του Π. Ρουμελιώτη η Ευρω-βουλή δε συναίνεσε με την άρση της ασυλίας του. Ο Α. Κουτσόγιωργας απεβίωσε αιφνιδιαστικά κατά την διάρκεια της δίκης. Η απόφαση του δικαστηρίου εκδόθηκε περίπου έναν χρόνο αργότερα, στις 16.1.1992, με αποτέλεσμα την αθώωση του Α. Παπανδρέου με ψήφους 7 προς 6. Στον Δ. Τσοβόλα επεβλήθη ποινή φυλάκισης 2,5 ετών με αναστολή και τριετή στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του, και τέλος στον Γ. Πέτσο επεβλήθη ποινή φυλάκισης 10 μηνών και διετής στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων⁵.

Η έστω και ακροθιγής αναφορά των παραπάνω γεγονότων είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση του πολιτικού τοπίου της εποχής, αλλά

και εισαγωγική οπτική (όσον αφορά το παρόν άρθρο) της μετέπειτα στάσης του Δ. Τσοβόλα σε μια σειρά από ζητήματα, με αποτέλεσμα την σταδιακή αποστασιοποίηση του από τα δρώμενα του ΠΑ.ΣΟ.Κ και την πορεία του προς την δημιουργία του ΔΗ.Κ.ΚΙ.

Το πολιτικό περιβάλλον, λοιπόν, στο οποίο συγκροτήθηκαν και πρωτολειτούργησαν τα δύο μικρά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είναι, σε κάθε περίπτωση, ξεχωριστό. Για το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ παρατηρούμε συρρίκνωση του χώρου του «κέντρου» και διάσπαση της Ε.Κ-Ν.Δ (μετέπειτα Ε.ΔΗ.Κ), μια μορφή ριζοσπαστικοποίησης συνδυαστικά με την άνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ, ενώ ξεκινούν τα πρώτα βήματα στην Ε.Ο.Κ. Για το ΔΗ.Κ.ΚΙ παρατηρούμε «κραδασμούς» στο ΠΑ.ΣΟ.Κ, αν και είχε επανέλθει στη διακυβέρνηση, σε συνδυασμό με ενίσχυση της πλέον Ε.Ε, σε ένα όμως λιγότερα σοσιαλδημοκρατικό περιβάλλον πανευρωπαϊκά.

Έτσι, θεωρήθηκε πως μία «vis-à-vis» εξέταση των δύο κομμάτων θα φωτίσει πλευρές της ελληνικής πολιτικής ζωής και της κεντροαριστεράς κατά την πρώτη περίπου εικοσιπενταετία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας.

Κατ' αντιπαράσταση εξέταση

Τα σύμβολα των δύο κομμάτων αποπνέουν αισιοδοξία, ελευθερία και πρόοδο, το μεν ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ με το «χελιδόνι», το δε ΔΗ.Κ.ΚΙ με το «γλάρο» στο πέλαγος μπροστά από τον ήλιο, σε περιόδους μάλιστα που οι σύμβουλοι επικοινωνίας είχαν μικρότερη εμπλοκή στην πολιτική ζωή. Η μελέτη αυτών των κομμάτων αποσαφηνίζει αιτίες και συνθήκες δημιουργίας νέων πολιτικών οργανισμών. Οι δεκαετίες του 1970-1980 αποτέλεσαν τη «χρυσή περίοδο» της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας με τη σταδιακή πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων να ανοίγει το δρόμο συγκερασμού της κρατικής παρέμβασης με το κράτος πρόνοιας. Οι πυλώνες της σοσιαλδημοκρατίας,

όπως αυτοί ετέθησαν από τους επιφανείς (Πάλμε, Κράϊσκι, Μπράντ), (Μπάγερ, 2014), αλλά και λίγο αργότερα από περισσότερο ‘ακραιφνείς’ σοσιαλιστές (Κάλαχαν, Ουίλσον, Μιτεράν, Γκονζάλες) αφορούσαν τον πολιτικό φιλελευθερισμό, την πλήρη απασχόληση και μια ειρηνική ατζέντα, σε συνδυασμό και με εκλογικές επιτυχίες σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη. Έτσι, η δημιουργία του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ παρατηρείται στο πλαίσιο ή και στο επέκεινα των κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών της μεταπολίτευσης, καθώς και της κραταιής ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Στην δε περίπτωση του ΔΗ.Κ.ΚΙ διακρίνεται η τάση δημιουργίας κάτι νέου, βασισμένου στις αρχές και τις αξίες του παλαιού (ΠΑ.ΣΟ.Κ), διότι η σοσιαλδημοκρατία στην Μετά-Μαάστριχτ εποχή υποτάχθηκε, σύμφωνα με τους ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες, στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές (Μπάγερ, 2014). Από την άλλη πλευρά δεν πρέπει να ξεχάσουμε και την άποψη του Γ. Μπαλαμπανίδη (2015) ότι στην Νότια Ευρώπη απουσίαζε η σοσιαλδημοκρατική παράδοση (τουλάχιστον στην μορφή και έκταση που είχε στην Βόρεια Ευρώπη) ενίοτε υποκαθιστώμενη από τον Ευρωκομμουνισμό (ειδικά στην Ιταλία), ενώ όσον αφορά την Ελλάδα δεν πρέπει να μας διαφεύγει ούτε ο ριζοσπαστισμός του (αρχικού) ΠΑ.ΣΟ.Κ, ούτε η «σοσιαλμανία» Κ. Καραμανλή (πρεσβύτερου).

Επιπροσθέτως, η ελληνική κοινωνία βίωσε τέτοιες αλλαγές στο πρόσφατο παρελθόν που αφορούσαν την οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου με εξαιρετικό πρότυπο την οικονομικό-πολιτική κρίση του 2010, η οποία είχε ως απόρροια την δημιουργία νέων σχηματισμών με σκοπό να εκφράσουν κάτι «νέο» ή να παλινорθώσουν το «παλιό». Τέτοια παραδείγματα δύναται να ήταν το ΠΟΤΑΜΙ, οι ΑΝ.ΕΛ και η ΔΗΜ.ΑΡ, κόμματα με παρόμοια κατάληξη αυτών που εξετάζουμε, με την σημαντική όμως διαφορά ότι τα κόμματα αυτά παρουσιάστηκαν μέσα στη κρίση και πιθανόν και ως αποτέλεσμα της, η δε έστω και βραχύβια επιρροή τους συνδυάζεται με την κατάρρευση των ποσοστών του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της Νέας Δημοκρατίας (Κουστένης, 2012). Επομένως, η ανάλυση μικρών κομμάτων, ακόμα και

αυτών που δημιουργήθηκαν κατά τα τέλη του περασμένου αιώνα, μπορεί να αποτελέσει πυξίδα για την συγκριτική παρατήρηση μεταβολών στο κομματικό φαινόμενο ακόμα και στο μέλλον, ως αποτέλεσμα του πολιτικό-οικονομικού γίνεσθαι.

Κατά την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία παρατηρούνται, ως επί το πλείστον, προσωποπαγή κόμματα εντός κοινοβουλίου, με εξαίρεση ίσως το ΚΚΕ, το οποίο απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο εκλογικό ακροατήριο. Η ίδρυση του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ χρονολογείται στα 1979 από στελέχη που διασπάστηκαν από την Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου με κοινό σκοπό την ανάγκη δημιουργίας του «νέου». Η ιδρυτική ομάδα του κόμματος απαρτιζόταν από τους: Γιάγκο Πεσμαζόγλου, Βιργινία Τσουδερού, Δημήτριο Καρδάρα, Κώστα Αλαβάνο, Χαράλαμπο Πρωτοπαπά και τον Γεώργιο Μυλωνά, ενώ η ιδρυτική συνδιάσκεψη έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη (Ζαχάρωφ, 2012). Το πολιτικό προσωπικό του, σύμφωνα με μαρτυρίες παλαιότερων μελών, άνηκε στην πλειοψηφία του σε μεσαία αστικά στρώματα με ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, ενώ από πολλούς φίλους και αντιπάλους χαρακτηρίζονταν ως ένα κόμμα «διανοούμενων» (Συνέντευξη Μακρυγιώργος, 2020).

Στην περίπτωση του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ πρέπει να εξεταστεί το βιογραφικό και πολιτικό προφίλ του Γιάγκου Πεσμαζόγλου, ο οποίος διετέλεσε και αρχηγός του κόμματος από τα 1979 έως τα 1984, διότι η εικόνα του ηγέτη αποσαφηνίζει εν μέρει και το περιεχόμενό του κόμματος. Ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου γεννήθηκε στη Χίο στα 1918, γόνος μιας οικογένειας που κρατούσε διαύλους επικοινωνίας ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς, σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, υπηρέτησε ως δεκανέας στο αλβανικό μέτωπο, ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Cambridge και υπήρξε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μέχρι τη διαθεσιμότητα που του επέβαλλε το στρατιωτικό καθεστώς στα 1968. Ακόμη, διετέλεσε υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος (1960-

1967), πρωτοστάτησε στη δημιουργία του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και προέδρευσε στην Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (ΕΜΕΠ) με αντιδικτατορικές δράσεις, γεγονός που τον οδήγησε στην εξορία και μετέπειτα στη σύλληψη και κράτησή του στα ΕΑΤ-ΕΣΑ (Ζαχάρωφ,2012·Μακρυγιώργος,2012)⁶. Μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος, ανέλαβε Υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Κωσταντίνου Καραμανλή μέχρι τις εκλογές του Νοέμβρη του 1974, όπου εκλέχθηκε βουλευτής με την Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις. Στην εκλογική αναμέτρηση του 1977 εξελέγη για δεύτερη φορά βουλευτής με την νέα τότε Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου μέχρι το 1979. Στις ευρωεκλογές του 1981 εκλέχθηκε ως ο μόνος ευρωβουλευτής του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, το οποίο απέσπασε 4,26%, συνθήκη που αποδεικνύει τη συμβολή του στην ευρωπαϊκή πορεία της χώρας ως Προέδρου της μικτής επιτροπής μεταξύ Ελλάδας και Ε.Ο.Κ από τα 1975 έως τα 1978⁷. Σύμφωνα με τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου ήταν ένας βαθύτατα δημοκρατικός πολίτης με εξαιρετική μόρφωση, ενεργητικότητα στο δημόσιο βίο και πνευματικότητα, ο οποίος αντιστάθηκε στο δικτατορικό καθεστώς, παραβλέποντας συνειδητά τις συνέπειες ανυπακοής που επέβαλλε η Χούντα στα πλαίσια του «νόμου», της σιωπής και της τάξης. Η ισχυρή προσωπικότητά του διαφαίνεται δε ξεκάθαρα και από το εγχείρημα της ίδρυσης του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ κατά τα χρόνια που το ΠΑ.ΣΟ.Κ (που τότε απέρριπτε τον όρο «σοσιαλδημοκρατία») γιγαντώνονταν στην ελληνική κοινωνία. Είναι εύλογο ότι ο ίδιος θα μπορούσε να ακολουθήσει το «κύμα» της «αλλαγής», όμως επέλεξε ηθελημένα την προσπάθεια επίτευξης του σοσιαλδημοκρατικού δρόμου από άλλη αφετηρία. Μετά την αποτυχία εκλογής του στις ευρωεκλογές του 1984 και την παραίτηση του από την ηγεσία του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου εκλέχθηκε βουλευτής στις εθνικές εκλογές του 1985 ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΝΔ και ευρωβουλευτής με την ΝΔ στις ευρωπαϊκές εκλογές του 1989 (Συνέντευξη Πεσμαζόγλου, 2020).

Πέραν της ηγετικής φυσιογνωμίας, είναι απαραίτητο να εξεταστεί το γιατί σχηματίστηκε το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ δημιουργήθηκε από τις «στάχτες» της Ε.ΔΗ.Κ, η οποία βρισκόταν στις συμπληγάδες του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της Ν.Δ σε ένα ιδιαίτερα πολωμένο διεθνές και εγχώριο περιβάλλον. «Η δική μας αλλαγή» ως «αντισύνθημα» στην «αλλαγή» του ΠΑ.ΣΟ.Κ αποτέλεσε μια απόπειρα χάραξης σοσιαλδημοκρατικής τροχιάς, μακριά από το λαϊκισμό του ΠΑ.ΣΟ.Κ και το συντηρητισμό της Ν.Δ. Έτσι, ο σχηματισμός του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ συμπίπτει με την ανάδειξη των προβλημάτων που, κατά το ίδιο, ταλάνιζαν την ελληνική κοινωνία στα μέσα της δεκαετίας του 1970, όπως η αποδυνάμωση της ελληνικής οικονομίας, η εξωτερική πολιτική και ασφάλεια αλλά και η κρίση των κοινωνικών θεσμών.

Η δεκαετία του 1970 υπήρξε, κατά γενική ομολογία, δεκαετία κρίσης. Οι ισχυρές οικονομίες της δύσης επλήγησαν αρκετά από την πετρελαϊκή κρίση, καθώς η τιμή του πετρελαίου τριπλασιάστηκε, γεγονός που οδήγησε σε ένα ντόμινο αύξησης τιμών και άλλων προϊόντων, με αποτέλεσμα την εκτίναξη του πληθωρισμού, αλλά και την δημιουργία διαθρωτικών οικονομικών προβλημάτων μόνιμου χαρακτήρα (Τζαννετάκος, 2019). Η Ελλάδα σίγουρα δεν αποτέλεσε εξαίρεση στον κανόνα, καθώς το εξωτερικό της χρέος στα 1974 ήταν περίπου 500 δισεκατομμύρια δραχμές, ενώ ο πληθωρισμός σχεδόν δωδεκαπλασιάστηκε από το 3% του 1969 στα 35% τον Αύγουστο του 1974, σημειώνοντας δε ύφεση της τάξης του 6,4% του Α.Ε.Π (Τζαννετάκος, 2019). Η ύφεση που προκλήθηκε σε συνδυασμό με την οικονομική στασιμότητα της χώρας οδήγησε στην αύξηση της μετανάστευσης ενός διόλου ευκαταφρόνητου μέρους του εργατικού δυναμικού σε τρίτες χώρες. Υπολογίζεται ότι κατά το διάστημα 1971-1977 μετανάστευσαν περίπου 210.000 Έλληνες σε άλλες χώρες της Ευρώπης ή στις ΗΠΑ (rizospastis, 2015). Η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, στη «σκιά» της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, επέλεξε την τακτική μιας στάσιμης ανάπτυξης με βραδείς

ρυθμούς, προσπαθώντας να ελέγξει τις ανοδικές τιμές. Το πρόγραμμά της εστίαζε κυρίως στην ενεργή κρατική παρέμβαση μέσω κρατικοποιήσεων στην Εμπορική Τράπεζα, τα Ναυπηγεία Ελευσίνας, την Χαλυβουργική, την Ολυμπιακή Αεροπορία, καθώς και των διυλιστηρίων. Όμως, αυτή η τακτική προκάλεσε υπερδιπλασιασμό της ανεργίας από 1,5% σε 4% σε βάθος επταετίας (1974-1981), δημιουργώντας ζητήματα αποδυνάμωσης της οικονομίας (Μανίκας, 2010, 27–28). Σύμφωνα με το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, η παγκόσμια κρίση του καπιταλιστικού συστήματος τη δεκαετία του 1970 οφείλεται στις κρίσεις των πρώτων υλών, στην ανεργία της βαριάς βιομηχανίας και στον πληθωρισμό, καθιστώντας σαφές το γεγονός ότι τα παραπάνω διοχετεύουν την κρίση από την οικονομία στην κοινωνία και πιο συγκεκριμένα στις τότε κοινωνικές «μειονότητες», δηλαδή τις γυναίκες, τους νέους, αλλά και τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η οικονομική και κοινωνική κρίση στην Ελλάδα, βάσει των όσων υποστήριζε το κόμμα, δεν ήταν μόνο συγκυριακή, αλλά και δομική, καθώς τα οικονομικά ισοζύγια ήταν ελλειμματικά, ο πληθωρισμός κάλπαζε περίπου 25% ανά έτος, ενώ η ανεργία δεν αντιμετωπίστηκε με παροχή θέσεων εργασίας, αλλά με την μαζική μετανάστευση χιλιάδων Ελλήνων. Το κόμμα άσκησε δριμεία κριτική στη «συντήρηση» της Ν.Δ και την ταυτόχρονη αύξηση των εισαγωγών, αναφέροντας ότι το κίνητρο της οικονομικής και συνάμα της κοινωνικής ευημερίας είναι η παραγωγή, καθώς δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας αντιμετωπίζοντας τα κοινωνικά προβλήματα της ανεργίας και της μετανάστευσης. Κατά αυτόν τον τρόπο, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ ταύτιζε την κρίση της ελληνικής κοινωνίας με την κρίση του συστήματος της τότε δεξιάς, διότι η μακροχρόνια διακυβέρνησή της αποτέλεσε το λόγο που η Ελλάδα δεν ακολούθησε την πορεία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, 1981, 22–25).

Επιπλέον, όσον αφορά την εξωτερική πολιτική και ασφάλεια, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ φρονούσε ότι μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, οι σχέσεις με την Τουρκία αποτελούσαν πρόκληση και απαιτούσαν ιδιαίτερη προσοχή. Η

Ελλάδα είχε πλέον αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ εξαιτίας της σιωπής του στο ζήτημα της κατοχής του 37% της Κύπρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της έκφρασης του αντί-νατοϊκού αισθήματος συνιστούσαν, πέραν των μεγαλειωδών αντί-νατοϊκών διαδηλώσεων και οι δημοσκοπήσεις που διενεργήθηκαν εκείνη την χρονική περίοδο. Σύμφωνα με την σφυγμομέτρηση της εφημερίδος «Ελευθεροτυπία» (6-10/3/1976), η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανέφερε ότι οι τότε χειρότεροι εχθροί της Ελλάδος ήταν οι Η.Π.Α και η Τουρκία, ενώ το 99% επιζητούσε την άμεση έξοδο της χώρας από το Βορειοατλαντικό σύμφωνο. Αντίθετα, η κοινή γνώμη έλαβε πιο θετική στάση όσον αφορά τη σύμπλευση με την τότε Ε.Ο.Κ δεδομένου ότι η ίδια έρευνα χαρακτήριζε τη Γαλλία και τη τότε Δ. Γερμανία ως τις πιο αρεστές στο ελληνικό κοινό αίσθημα (Ψαρά, 2015). Η ένταξη στην Ε.Ο.Κ ήταν από τους κύριους τομείς της προσωπικής ατζέντας του Κ. Καραμανλή όπως και του Γ. Πεσμαζόγλου, καθιστώντας αντιληπτό ότι η εξωτερική πολιτική βρισκόταν στα πιο φλέγοντα ζητήματα της περιόδου. Η άποψη του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ περί των εξωτερικών προκλήσεων εστίαζε κυρίως στην εξασφάλιση αμυντικής, ποιοτικής και ποσοτικής επάρκειας, ετοιμότητας και πολύπλευρων συμμαχιών υπό το πρίσμα της αναγκαιότητας των «καιρών». Κατά δεύτερο λόγο, η ιδεολογία του δημοκρατικού σοσιαλισμού που εξέφραζε το κόμμα θεωρεί την ειρήνη και τη φιλία των λαών ως παράδοση χωρίς δείγματα εθνικής υποτέλειας και συμβιβασμών υπό τον φόβο, καθώς η εθνική ανεξαρτησία και η ελευθερία της Ελλάδος είναι, κατά το ίδιο, αδιαπραγμάτευτες (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, 1981, 24).

Τρίτον, οι πελατειακές σχέσεις, οι άτακτοι διορισμοί στο δημόσιο, η λειτουργία του δημόσιου τομέα, αλλά και η συνδιαλλαγή με τις εγχώριες ή μη Ελίτ, αποτελούσαν ζητήματα που, κατά το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, έπρεπε να αλλάξουν ριζικά προς το συμφέρον της ελληνικής κοινωνίας. Η αλλαγή, σύμφωνα με το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, δεν συνεπάγονταν κάποια επαναστατική δράση, αλλά τη μεταρρύθμιση στα ζητήματα που είναι ώριμα στη λαϊκή συνείδηση, όπως τη

δημιουργία ενός αξιοκρατικού μηχανισμού, την απαγκίστρωση από τα οικονομικά συμφέροντα των Ελίτ που λειτουργούσαν ως ολιγάρχες, αλλά και την εκ των θεμελίων αλλαγή του κρατικού οικονομικού τομέα που κόστιζε περισσότερο από όσο εισέπραττε μέσω των φόρων ή άλλων λοιπών εσόδων (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, 1981, 26–29). Εν κατακλείδι, μεταρρύθμιση κατά το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ σήμαινε «καθαρά χαρτιά, φερεγγυότητα, εξήγηση και θέση, δέσμευση απέναντι στο λαό».

Οι παραπάνω λόγοι απαντούν στο πρίσμα σχηματισμού του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ στην μεταπολιτευτική Ελλάδα, αλλά και στην ανάγκη ύπαρξης της «δικής του αλλαγής», η οποία είχε ως στοχοθεσία την επί θέσεων αντιπαραβολή με την «αλλαγή» του ΠΑ.ΣΟ.Κ και την ταυτόχρονη διαμάχη του με την δεξιά, μέσω ενός προγράμματος 105 σελίδων που αφορούσε όλο το φάσμα της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου.

Βέβαια, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ απέτυχε στο να γίνει πρωταγωνιστής της πολιτικής σκηνής και πολύ γρήγορα (τουλάχιστον σε ιστορικό χρόνο) οδηγήθηκε στην εξαφάνιση. Με εξαίρεση την επιτυχία των ευρωεκλογών του 1981 δεν κατόρθωσε σε άλλη περίπτωση να εκλέξει εκπροσώπους του στην εθνική αντιπροσωπεία ή στην αντίστοιχη ευρωπαϊκή. Ο κύριος λόγος αυτής της αδυναμίας ήταν η έλλειψη ζωτικού χώρου, καθώς το εκλογικό ακροατήριο στο οποίο απευθυνόταν ήταν κοινό με το ΠΑ.ΣΟ.Κ που κάλπαζε προς την εξουσία και έμοιαζε στα μάτια της κοινής γνώμης ως ο μόνος ικανός πολιτικός οργανισμός που θα μπορούσε να «νικήσει» τη δεξιά. Η «πίεση» που υπέστη το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, σε συνδυασμό με την απουσία δημοσιότητας μέσω του τύπου, ο οποίος ήταν το ισχυρότερο μέσο πολιτικής επικοινωνίας κατά την δεκαετία του 1980, κατέστησαν αδύνατη την προβολή των προγραμματικών του θέσεων στην πλειοψηφία των εκλογέων (Συνέντευξη Μακρυγιώργος, 2020). Μετά την αποτυχία των ευρωπαϊκών εκλογών του 1984, ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου παραιτήθηκε από τη θέση του και το κόμμα χάραξε μια πιο αριστερή πορεία υπό την ηγεσία του Χ. Πρωτοπαπά, παρότι ο ίδιος

συνεργάστηκε με την Ν.Δ στις εκλογές του 1985 (Συνέντευξη Κανελλοπούλου, 2020). Έτσι, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ συμμετείχε στην εκλογική συμμαχία του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου στις εκλογές του 1989, όπου και επήλθε η αναστολή λειτουργίας του, διότι η αυτόνομη υπόσταση του ήταν πολιτικά ασύμφορη αν αναλογιστεί κανείς το πολιτικό περιβάλλον της εποχής.

Κατά δεύτερο λόγο, όσον αφορά το ΔΗ.Κ.ΚΙ, ιδρύθηκε στις 20.12.1995 από τον Δημήτρη Τσοβόλα και παλαιότερα μέλη του ΠΑ.ΣΟ.Κ. σε συγκέντρωση στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Ο αρχηγός του, Δημήτρης Τσοβόλας είχε επαρχιακή καταγωγή από ένα χωριό της Άρτας. Η οικογένεια του συμμετείχε στην εθνική αντίσταση κατά την γερμανική κατοχή στις γραμμές του ΕΑΜ. Ο πατέρας του, μετά την επιστροφή του από το Νταχάου στα 1944, εξορίστηκε. Ο Δημήτρης Τσοβόλας σπούδασε νομικά στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, υπήρξε Υφυπουργός, Αναπληρωτής Υπουργός, και Υπουργός οικονομικών για οχτώ έτη (1981-1985, 1985-1989) στις κυβερνήσεις του ΠΑ.ΣΟ.Κ. του Α. Παπανδρέου, ενώ άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι μέχρι και αρκετά χρόνια μετά την αποχώρησή του από τον θώκο υπήρξε ο πιο δημοφιλής Υπουργός οικονομικών της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας (Νικολάου, 2008). Ο Δημήτρης Τσοβόλας ως Υπουργός του ΠΑ.ΣΟ.Κ., αλλά και ως αρχηγός του ΔΗ.Κ.ΚΙ, υπήρξε ένας «καθημερινός» άνθρωπος με «λαϊκή» καταγωγή, καθώς όπως υποστήριζε και ο ίδιος, μάχονταν για τους πολλούς (Νικολάου, 2008). Η «ταπεινότητα» του ενόχλησε μέρος της «ελιπιστικής αριστεράς», η οποία του επιτέθηκε μέσω της εφημερίδας «το Βήμα» με χαρακτηρισμούς όπως «ο γιος του αγωγιάτη», χλευάζοντας την επαρχιακή καταγωγή και την κοινωνική τάξη της οικογενείας του. Ο ίδιος ακόμα και κατά την διάρκεια της θητείας του σε υψηλά αξιώματα των κυβερνήσεων του ΠΑ.ΣΟ.Κ δε φυλασσόταν, χρησιμοποιώντας τις αστικές συγκοινωνίες για τις μετακινήσεις του. Παρά την σκανδαλολογία, έπειτα της υπόθεσης Κοσκωτά, οι πολιτικοί αντίπαλοι που ανέλαβαν το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Οικονομικών δε βρήκαν

οτιδήποτε επιλήψιμο εναντίον του (Νικολάου, 2008). Βάσει των ανωτέρω, ο Δημήτρης Τσοβόλας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας πολιτικός με σοσιαλιστικές καταβολές, αυθεντικότητα, εργατικότητα και ταπεινότητα, αφήνοντας πίσω του ένα κοινωνικό πρόσημο μέσω του έργου του. Μετά την απόσυρσή του από την πολιτική στα 2004, έπειτα των εκλογικών αποτυχιών του ΔΗ.Κ.ΚΙ, επέστρεψε στη μάχιμη δικηγορία μέχρι το τέλος της ζωής του στα 2022⁸.

Οι αιτίες δημιουργίας του ΔΗ.Κ.ΚΙ αποτελούν συνδυασμό μεταξύ προσωπικής θέλησης του Δημήτρη Τσοβόλα για επιστροφή στις αρχές της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, αλλά και τάσης αντιπαράθεσής του με την εκσυγχρονιστική πτέρυγα του ΠΑ.ΣΟ.Κ (Δικαίος κ.α., 2018). Αρχικά, μετά το πέρας της περιπέτειας του Σκανδάλου Κοσκωτά, ο Δ. Τσοβόλας αρνήθηκε να συμμετάσχει στις επόμενες κυβερνήσεις του ΠΑ.ΣΟ.Κ, παρά την απονομή χάριτος που του δόθηκε, ενώ συνάμα τάχθηκε κατά του κόμματος και της παραπομπής του Κ. Μητσοτάκη σε ειδικό δικαστήριο το 1994 για το ζήτημα των τηλεφωνικών υποκλοπών κατά το διάστημα 1991-1993 (Παπαδόπουλος, 2018). Σημαντικό ρόλο στη σταδιακή απομάκρυνση του Δ. Τσοβόλα είχε και η πορεία της υγείας του Α. Παπανδρέου, καθώς το ΠΑ.ΣΟ.Κ ως ένα κόμμα με αρχηγικό μοντέλο οργάνωσης εξαρτώνταν σε μεγάλο βαθμό από τον ηγέτη του (Βούλγαρης, 2013, 137). Επομένως, η ασθένεια του ηγέτη μεταφέρεται κατά κάποιον τρόπο στο κυβερνητικό και κομματικό σώμα, θέτοντας δε ζητήματα διαδοχής του από την εκσυγχρονιστική πτέρυγα του ΠΑ.ΣΟ.Κ, η οποία δεν ήταν ιδιαίτερα συμπαθής στον Δ. Τσοβόλα, αν κρίνουμε από το γεγονός αποχώρησης του από την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος, δύο χρόνια αργότερα (Μανίκας, 2010, 118). Στην επίμαχη σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑ.ΣΟ.Κ, τον Οκτώβριο του 1995, η εκσυγχρονιστική πτέρυγα με εκφραστές τον Κ. Σημίτη, Θ. Πάγκαλο, Π. Αυγερινό και Β. Παπανδρέου αμφισβήτησε ανοιχτά την πολιτική του τότε Πρωθυπουργού, ο οποίος δεν ήταν πλέον σε θέση να επιβληθεί, γεγονός που οδήγησε το ΠΑ.ΣΟ.Κ σε μια

«δεξιά» στροφή (Μανίκας, 2010, 119). Η στροφή αυτή του ΠΑ.ΣΟ.Κ σε συνδυασμό με τις συγκρούσεις εντός της συνεδρίασης, δεδομένου ότι ο Α. Παπανδρέου στράφηκε κατά πάντων, δημιούργησαν στον Δ. Τσοβόλα την αίσθηση εξίσωσης του με τους επίδοξους ανατροπείς του πρωθυπουργού, γεγονός το οποίο τον εξόργισε με αποτέλεσμα την συνεπαγόμενη αποχώρηση του από το κόμμα και την ίδρυση του Δημοκρατικού Κοινωνικού Κινήματος λίγους μήνες αργότερα (Λακόπουλου, 2019).

Πέραν όμως των ανωτέρω, δεν πρέπει να μας διαφύγει ότι την περίοδο εκείνη, βαίνουν παράλληλα δύο πολύ σημαντικές εξελίξεις, οι οποίες φυσικά επηρεάζουν και την ελληνική πολιτική πραγματικότητα, τις θέσεις και τις ιδεολογίες κομμάτων. Η κατάρρευση και αποσύνθεση του ως τότε αποκαλούμενου «ανατολικού συνασπισμού» και η προϊούσα μεταβολή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας σε Ευρωπαϊκή Ένωση με τη διεύρυνση και εμπάθυνση λειτουργιών (ειδικά μετά την Σύνοδο Κορυφής στο Μάαστριχτ), στα οποία το ΠΑ.ΣΟ.Κ, έστω και σιωπηρά, συνήνεσε, αναδεικνύοντας μία ριζική στροφή από τις θέσεις της 3^{ης} Σεπτεμβρίου.

Το ΔΗ.Κ.ΚΙ ως σάρκα από τη σάρκα του «παλαιού ΠΑ.ΣΟ.Κ» ήρθε να εκφράσει την ακριβώς αυτήν την αντίθεση στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές της μετά Μάαστριχτ εποχής, με αντί-δεξιό πνεύμα και φιλολαϊκό χαρακτήρα ανθρωποκεντρικής προσέγγισης, μακριά από τις στατιστικές επιταγές του κεφαλαιοκρατικού συστήματος (Δικαίος κ.α., 2018). Συνοπτικά, το πρόγραμμά του αναφερόταν σε μια κρατικά κατευθυνόμενη οικονομία πλην του τομέα των επενδύσεων, σε μια ευρεία δημόσια υγεία και παιδεία, καθώς και σε μια ιδιαίτερη στοχοθεσία επί των εθνικών θεμάτων και δη των ελληνοτουρκικών σχέσεων και του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων (Δικαίος κ.α., 2018). Επιπλέον, το κομματικό του προσωπικό αλλά και το μεγαλύτερο μέρος των υποστηρικτών του προέρχονταν από ημι-ειδικευμένους εργάτες και αγρότες.

Σε πολλές περιπτώσεις, το ΔΗ.Κ.ΚΙ χαρακτήριζε το ΠΑ.ΣΟ.Κ ως ένα νεοφιλελεύθερο κόμμα το οποίο στην πραγματικότητα δεν είχε θεμελιώδεις

διαφορές με την ΝΔ, ακολουθώντας κατά αυτό το τρόπο μια εξισωτική πολιτική ενάντια στα δύο κόμματα, βασισμένη στη φιλολαϊκή του προσέγγιση και μακριά από τις τα μεγάλα συμφέροντα και τις οικονομικές ελίτ (Δικαίος κ.α., 2018). Έτσι, μέσω αυτής της ταύτισης των δύο «μεγάλων» επιχείρησε την απεύθυνσή του στο εκλογικό ακροατήριο του ΠΑ.ΣΟ.Κ, ευελπιστώντας στην εκλογική και στελεχιακή του μεγέθυνση. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι το ΔΗ.Κ.ΚΙ, ως ένα μικρό κόμμα είχε σχετικά σημαντικές εκλογικές επιτυχίες κατά τα πρώτα χρόνια του πολιτικού του βίου λαμβάνοντας 4,43% στις εθνικές εκλογές του 1996 (με 9 βουλευτές) και 6,85% στις ευρωεκλογές του 1999 (με 2 ευρωβουλευτές) (Δικαίος κ.α., 2018). Χρήσιμο στοιχείο αποτελεί το ποσοστό ταύτισης με το ΔΗ.Κ.ΚΙ στις τάξεις των εκλογέων, καθώς σε σχέση με τα άλλα μικρά κόμματα της Αριστεράς (ΣΥΝ-ΚΚΕ) συγκέντρωνε υψηλότερα ποσοστά, ενώ παράλληλα το ποσοστό των ψηφοφόρων που ένιωθε μακριά του ήταν συγκριτικά μικρότερο των άλλων μικρών αριστερών κομμάτων (Δώδος, Καφετζής & Νικολακόπουλος, 1997, 264). Επιπλέον, το 65% (ήτοι 2,6% επί του συνόλου) του ποσοστού που απέσπασε το ΔΗ.Κ.ΚΙ στις εκλογές του 1996 οφείλεται σε διαρροές του ΠΑ.ΣΟ.Κ, χωρίς αυτό να επηρεάζει άρδην το πολιτικό τοπίο της εποχής (Μαυρής, 1997, 187). Βέβαια, το ΔΗ.Κ.ΚΙ δεν κατόρθωσε την απόκτηση εκλογικής επιρροής στις τάξεις των αγροτών που παραδοσιακά κυμαίνονταν γύρω από το ΠΑ.ΣΟ.Κ, ώστε να μετατραπεί φορέας της «αγροτικής δυσαρέσκειας» αυξάνοντας κατά αυτόν το τρόπο τα ποσοστά του, ή και την από πλευράς ΔΗ.Κ.ΚΙ αναζήτηση μίας αληθινής παράδοσης τού (αρχικού) ΠΑ.ΣΟ.Κ, ενώ στην ουσία λειτούργησε ως δεξαμενή για το ΠΑ.ΣΟ.Κ, αλλά ίσως και για τον (τότε) Συνασπισμό (Μαυρής, 1997, 188–189 · Κουστένης, 2013). Όμως, αν αναλογιστεί κάποιος την ήττα του ΠΑ.ΣΟ.Κ στις ευρωπαϊκές εκλογές του 1999 με 4% από την ΝΔ, γρήγορα θα αντιληφθεί ότι πέραν της ενδιάμεσης φθοράς που αντιμετωπίζει κάθε κυβερνών κόμμα (συν το γεγονός ότι οι Ευρω-εκλογές έχουν και έναν

χαρακτήρα εκλογών διαμαρτυρίας), το ΔΗ.Κ.ΚΙ με βάση το ποσοστό που απέσπασε, συντέλεσε σε αυτό⁹.

Παρόλα αυτά, το ΔΗ.Κ.ΚΙ τόσο στις εκλογές του 2000, όσο και σε αυτές του 2004, δεν κατόρθωσε να υπερκεράσει το «κατώφλι», διότι η πίεση που υπέστη από το ΠΑ.ΣΟ.Κ ήταν ασφυκτική, συνθήκη που αποδεικνύεται από την διαφορά 1% από την ΝΔ στις εκλογές του 2000. Το κόμμα απευθυνόταν σε παρόμοιο εκλογικό ακροατήριο με το ΠΑ.ΣΟ.Κ, ενώ είχε στα αριστερά του, τον Συνασπισμό και το ΚΚΕ, γεγονός που περιόριζε σημαντικά τις του εκλογικές δυνατότητες. Η περαιτέρω εκλογική του οπισθοχώρηση στις εκλογές του 2004, συντέλεσε και στο τέλος της αυτόνομης πορείας του, διότι ο Δημήτρης Τσοβόλας ανακήρυξε την αναστολή λειτουργίας του και την αποχώρησή του από την ηγεσία του κόμματος, με την κεντρική επιτροπή να αντιπαρατίθεται στην παραπάνω κίνηση του τέως αρχηγού του κινήματος, απευθυνόμενη στην δικαιοσύνη. Έπειτα των δικαστικών διενέξεων το ΔΗ.Κ.ΚΙ συνέχισε την πορεία του, στηρίζοντας τον ΣΥ.ΡΙΖ.Α μέχρι το 2015 και αργότερα την ΛΑ.Ε (Λαϊκή Ενότητα) μετά την αλλαγή στάσης του ΣΥ.ΡΙΖ.Α όσον αφορά την επιβολή μνημονιακών πολιτικών στη χώρα (Συνέντευξη Μαντάς, 2020). Σήμερα συνεργάζεται με άλλα μικρά κόμματα, χωρίς όμως αυτονομία και σαφώς διακριτές θέσεις στην ευρύτερη κονίστρα.

Οι κύριοι λόγοι αποτυχίας του εδράζονται, σύμφωνα με πρώην στελέχη του στην απουσία ενός σαφέστερου ιδεολογικού πρόσημου ικανού να αντιπαρατεθεί τόσο με τα «δεξιά» του (ΝΔ-ΠΑΣΟΚ), όσο και με τα «αριστερά» του (ΣΥΝ-ΚΚΕ), στην απουσία επικοινωνιακότητας μέσω την ΜΜΕ και της στήριξης μέρους των δημοσιογράφων, αλλά και φυσικά στην έλλειψη ζωτικού χώρου που υπάρχει στο πολιτικό σκηνικό όταν κυριαρχεί ο δικομματισμός (Δικαίος κ.α., 2018· Συνέντευξη Μαντάς, 2020).

Σύγκριση και συμπεράσματα

Τα δύο κόμματα που εξετάστηκαν στο παρόν άρθρο ήταν προσωποπαγή με τους ηγέτες τους να έχουν διαφορετικές καταβολές και εμπειρίες. Καθένας εξ αυτών βρέθηκε σε ανώτερες και ανώτατες θέσεις του πολιτικού βίου, με τον μεν Γιάγκο Πεσμαζόγλου να διατελεί Υπουργός, βουλευτής και ευρωβουλευτής και τον δε Δημήτρη Τσοβόλα να αναλαμβάνει καθήκοντα Αν. Υπουργού, Υφυπουργού και Υπουργού, καθώς και βουλευτή. Δεύτερον, τα στελέχη και μέλη του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ προέρχονταν κυρίως από τα μεσαία αστικά στρώματα με ανώτερη μόρφωση, εν αντιθέσει με το ΔΗ.Κ.ΚΙ που απαρτιζόταν κυρίως από καταρτισμένο εργατικό δυναμικό και αγρότες. Τα πολιτικά τους προγράμματα, πλην του έντονου πατριωτικού στοιχείου και της απαγκίστρωσης από τις ελίτ επίσης έρχονταν σε αντίθεση, καθώς το ΔΗ.Κ.ΚΙ εξέφραζε το ΠΑ.ΣΟ.Κ της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, σε αντιπαράθεση με το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, που υπήρξε «πολέμιος» της αλλαγής μέσω της «δικής του αλλαγής». Εν συνεχεία, το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ εμφανίζεται στην περίοδο της Μεταπολίτευσης και των συνεπαγόμενων εγχώριων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών, κατά τη χρυσή περίοδο της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, ενώ αντίστοιχα το ΔΗ.Κ.ΚΙ ήταν απότοκο (και αντίδραση έναντι) της δεξιάς στροφής του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της κρίσης ηγεσίας του, σε μια Ευρώπη που η σοσιαλδημοκρατία υποτασσόταν σταδιακά στον νεοφιλελευθερισμό. Τα δύο κόμματα είχαν ως στόχο να απευθυνθούν στο εκλογικό ακροατήριο του ΠΑ.ΣΟ.Κ με την ελπίδα μεγέθυνσής τους στη πολιτική ζωή της χώρας, ώστε να αναλάβουν ρόλο στην διαμόρφωση των πολιτικών γενομένων. Βέβαια και στις δύο περιπτώσεις, ο κύριος παράγοντας αποτυχίας τους ήταν το γεγονός ότι βρέθηκαν στη σκιά του πανίσχυρου τότε ΠΑ.ΣΟ.Κ, συνθήκη που είχε ως απόρροια την έλλειψη «ζωτικού» χώρου και απόκρισης στο ευρύτερο «προοδευτικό» ακροατήριο, διότι τους εξέλειπε η επικοινωνιοκότητα. Το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ κατάφερε μία εκλογική επιτυχία στις

ευρωεκλογές του 1981, ενώ το ΔΗ.Κ.ΚΙ κατόρθωσε να εκλέξει αντιπροσώπους σε δύο διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις, ήτοι των εκλογών του 1996 αλλά και των ευρωπαϊκών εκλογών του 1999, δείχνοντας μια μικρή δυναμική, αν αναλογιστεί κανείς τα ποσοστά που απέσπασαν. Ένα κοινό στοιχείο εδράζεται στο ότι στις περιπτώσεις λήξης της αυτόνομης πορείας τους με διαφορά δεκαπέντε χρόνων, τα δύο κόμματα βρέθηκαν στην ίδια «στέγη» του αρχικά ΣΥΝ και μετέπειτα ΣΥ.ΡΙΖ.Α.

Συμπερασματικά, τα κόμματα αυτά δεν συνετέλεσαν κάποιον φορέα νέας πολιτικής, όπως θα έλεγε και ο Δεμερτζής στην μελέτη του για τα «πράσινα κόμματα», όμως απέδειξαν την ευχέρεια της ευρύτερης Αριστεράς στη δημιουργία νέων πολιτικών οργανισμών, σύμφωνων με τα προστάγματα της εκάστοτε εποχής (Δεμερτζής, 1993, 110). Η ανασκόπηση στη ζωή αυτών των κομμάτων, των προγραμμάτων και των ηγετών τους, αποσαφηνίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα που αποκτούν τα μικρά κόμματα στην διαμόρφωση του πολιτικού τοπίου και δη στη δημιουργία πολιτικών θέσεων και ιδεών. Η εξέταση των συγκεκριμένων κομμάτων μπορεί να αποτελέσει αφετηρία σύγκρισής τους με αντίστοιχα μικρά κόμματα (εγχώρια ή μη) του πρόσφατου παρελθόντος ή του μέλλοντος, διότι το κομματικό φαινόμενο, όπως έχει αποδειχθεί, συνεχώς ανανεώνεται και ανατροφοδοτείται από τις επιταγές των καιρών. Έτσι, η σύγκριση, η παρατήρηση, η ανάλυση ακόμα και παλαιότερων μικρών κομμάτων που μικρή σημασία είχαν στο πολιτικό τοπίο, δύναται να αποτελέσει κατευθυντήρια γραμμή για την επεξήγηση κομματικών και εκλογικών σχημάτων και συστημάτων, ειδικά σε μια περίοδο που εμφανίζονται αρκετά νεοπαγή κόμματα (από την κρίση και μετά) ενίοτε εξ ίσου βραχύβια και αλυσιπελή. Οι ευκαιρίες μελλοντικής (ίσως και συγκριτικής μεταξύ περιόδων) έρευνας για μικρά κόμματα φρονούμε πως αναδεικνύουν τη συμβολή του άρθρου, ώστε τα πεπραγμένα ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ και ΔΗ.Κ.ΚΙ «μὴν τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται», κίνδυνος που υπάρχει από την απουσία σχετικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας. Εξ' άλλου, η ανάλυση αυτή των μικρών

κομμάτων κρύβει, μέσα σε άλλα, τη γοητεία παρατήρησης της δράσης τους, καθώς στην προσπάθεια απόκτησης εκλογικής επιρροής, τα ίδια υιοθετούν προτάσεις της «βάσης» διαμορφώνοντας την ατζέντα τους με πυλώνα αρχικά την κοινωνία και όχι το κομματικό συμφέρον.

Σημειώσεις

¹ Αναγκαστικός Νόμος 509/1947 "Περὶ μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών" : Ο αναγκαστικός αυτός νόμος εκδόθηκε με το πρόσχημα της αναγγελίας της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» από το ΚΚΕ και το ΔΣΕ στις 24 Δεκεμβρίου 1947. Ο νόμος αυτός είχε δύο βασικούς στόχους. Καταρχήν να θέσει εκτός νόμου το ΚΚΕ και οποιαδήποτε άλλη πολιτική οργάνωση συνεργάζονταν μαζί του και από την άλλη να τιμωρήσει αυστηρότατα τις κομμουνιστικές ενέργειες. (Πηγή: Αλιβιζάτος 1983, 511-523).

² Κρίση του Sismic 1976

³ Συνεντεύξεις παρέθεσαν για το ΔΗ.Κ.ΚΙ οι : Ρόκος Βασίλης, Κόντας Μάνθος, Καλαϊτζή Φωτεινή και Μαντάς Παναγιώτης

Συνεντεύξεις παρέθεσαν για το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ οι: Πεσμαζόγλου Βασίλης, Μακρυγιώργος Χαρίλαος, Κανελλοπούλου Βασιλική και Καδά Ελένη

⁴ Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου

⁵ Η παρουσίαση της δίκης σύμφωνα με το «Σαν Σήμερα» Πηγή : <https://www.sansimera.gr/articles/386>

⁶ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος 2019: Εκδήλωση για την παρουσίαση του αρχείου του Ιωάννη («Γιάγκου»)

Πεσμαζόγλου: <https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typou/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=b3f19089-c4fa-4488-bf10-103f12655175>

⁷ Βλ. Υποσημείωση 5

⁸ παρά επανειλημμένες προσπάθειες δεν κατέστη δυνατό να συνομιλήσουμε μαζί του, έτσι και υπάρχουν ελλείψεις στην πρωτογενή μας έρευνα

⁹ Εδώ ακριβώς έρχεται και ένα ερώτημα ανάμεσα στο τότε και το πιο πρόσφατο παρελθόν, καθώς άλλα μικρά κόμματα πχ ο ΛΑΟΣ, είχαν μια παρόμοια πορεία έναντι πλέον τής Νέας Δημοκρατίας.

Ευχαριστίες

Οι συγγραφείς του παρόντος άρθρου επιθυμούν να ευχαριστήσουν το Βήμα των Κοινωνικών επιστημών για την «φιλοξενία» αλλά και τους κριτές που συμμετείχαν στην εξέταση της παρούσας διεργασίας, δίνοντας πολύ χρήσιμες οδηγίες για την βελτίωση του περιεχομένου του άρθρου.

Αφιέρωση

Το παρόν άρθρο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του πατέρα ενός εκ των δύο συγγραφέων, Ι.Γ.Ζαχάρωφ, ο οποίος ήταν ιστορικό στέλεχος του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ και το «κλειδί» για πολλές από τις πληροφορίες που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

Αλιβιζάτος, Ν.Κ. (1983) *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

Βούλγαρης, Γ. (2013) *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.

ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ (1981) *Η δική μας αλλαγή: Το πρόγραμμα του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ*. Αθήνα: ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ.

Κουστένης Π. 2012, ' ΚΟΔΗΣΟ: ένα πρώιμο εκσυγχρονιστικό κόμμα' στο Β. Βαμβακάς, Π. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), 'Η Ελλάδα στη Δεκαετία του '80: Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό Λεξικό', Αθήνα: Πέρασμα (2010), σ. 285-286

Μακρυγιώργος, Χ. (2005) *Το χαμένο τμήμα: Ιχνηλάτηση της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας 1972-1990*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.

Μανίκας, Γ. (2010) *Το χρονικό της Μεταπολίτευσης 1974-2009: Παρακμή και προσδοκίες*. Αθήνα: Εκδόσεις Πύλη.

Άρθρα σε Επιστημονικά Περιοδικά

Αλεξάκης, Μ. «Κεντροδεξιά Ιδεολογία και Νέα Δημοκρατία. Η πρόκληση και οι προοπτικές της συντηρητικής παράταξης» ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, τ 17, 'αφιέρωμα στις εκλογές 2000', Μάιος 2001.

Γούλας, Γ., Καραδαΐδης, Γ. & Ζήση, Α. (2017) 'Η ποινική ευθύνη των υπουργών μετά την συνταγματική αναθεώρηση του 2001', *Expressis Verbis Law Journal* (Public Law, Constitutional Law).

Δεμερτζής, Ν., (1993). Κόμματα «νέας πολιτικής». Πολιτικές και πολιτισμικές ορίζουσες. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1, 90–110. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/hpsa.15326>

Δικαίος, Κ. κ.α. (2018) 'Και όμως υπήρξαν τα μικρά κόμματα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας', *Τετράδια Πολιτικής Επιστήμης*, (9).

Δώδος, Δ., Καφετζής, Π. & Νικολακόπουλος, Η. (1997) 'Εκλογές 1996: διαστάσεις πολιτικής συμπεριφοράς και πολιτικής κουλτούρας', *The Greek Review of Social Research*, σ. 241–266. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/grsr.712>.

Μαυρής, Γ. (1997) 'Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 9, σ. 179–196. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/hpsa.15231>.

Μαυρογένης, Γ. (2007) 'Τα προεκλογικά συνθήματα στην περίοδο της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 30, σ. 75–104. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/hpsa.14428>.

Παππάς, Τ.Σ. (2001) 'Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2001', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17, σ. 71–102. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/hpsa.15195>.

Χατζηπαντελής, Θ. (2008) 'Ο πολιτικός ανταγωνισμός 1996-2007', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31, σ. 49–65. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.12681/hpsa.14443>.

Διπλωματικές εργασίες-διατριβές

Ντειμέντε, Α. (2022) «Ο εσωτερικός πολιτικός διάλογος στην Ελλάδα, αναφορικά με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ», Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Διαθέσιμο: <https://doi.org/10.26263/amitos-559>.

Φραγκιαδάκη, Σ. (2022) «Η Ελλάδα την δεκαετία του 1980: η παγίωση της δημοκρατίας και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός», Διπλωματική Εργασία Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/171784> (Ανακτήθηκε: 3 Φεβρουαρίου 2023).

Κουστένης, Π. (2013) «Ιστορία και αριθμητική των μεθόδων αντιπροσώπευσης: διερεύνηση του ελληνικού παραδείγματος», Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Καδά, Ε. (2020) 'Συνέντευξη Νο8'.

Καλαϊτζή, Φ. (2020) 'Συνέντευξη Νο4'.

Κανελλοπούλου, Β. (2020) 'Συνέντευξη Νο7'.

Κόντας, Μ. (2020) 'Συνέντευξη Νο3'.

Μακρυγιώργος, Χ. (2020) 'Συνέντευξη Νο5'.

Μαντάς, Π. (2020) 'Συνέντευξη Νο6'.

Πεσμαζόγλου, Β. (2020) 'Συνέντευξη Νο2'.

Ρόκος, Β. (2020) 'Συνέντευξη Νο1'.

Πηγές από Ιστοσελίδες

Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων | ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. Διαθέσιμο: <https://gslegal.gov.gr/?p=1279> (Ανακτήθηκε: 17 Μαρτίου 2021).

Ζαχάρωφ, Ι. (2012) '44 Γιάννης Ζαχάρωφ - Το πολιτικό εγχείρημα της δημιουργίας του ΚΟΔΗΣΟ'. Διαθέσιμο: <http://toxamenotmhma.blogspot.com/2012/08/44.html> (Ανακτήθηκε: 23 Ιανουαρίου 2023).

Μακρυγιώργος, Χ. (2012) '37 Βιογραφικό του Γιάγκου Πεσμαζόγλου'. Διαθέσιμο: <http://toxamenotmhma.blogspot.com/2012/08/37.html> (Ανακτήθηκε: 27 Ιανουαρίου 2023).

Ψαρά, Μ. (2015) 'ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β': Δημοσκοπήσεις του 1976 | Fractal'. Διαθέσιμο: <https://www.fractalart.gr/dimoskopiseis-b/> (Ανακτήθηκε: 17 Μαρτίου 2021).

Άρθρα στον Τύπο

Λακόπουλου, Γ. (2019) *Δημ. Τσοβόλας: Όταν στον τόπο του εγκλήματος επιστρέφει το... θύμα!, Ανοιχτό Παράθυρο*. Διαθέσιμο: <https://www.anoixtoparathyro.gr/δημ-τσοβόλας-όταν-στον-τόπο-του-εγκλή/> (Ανακτήθηκε: 26 Απριλίου 2021).

Μπάγερ, Β. (2014) *Η κρίση της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας και η ριζοσπαστική Αριστερά*. Διαθέσιμο: <https://www.transform-network.net/el/mplogk/article/the-crisis-of-european-social-democracy-and-the-radical-left/> (Ανακτήθηκε: 8 Ιανουαρίου 2021).

Νικολάου, Ν. (2008) 'Αφηγησεις: Η προκατάληψη και η αλήθεια για τον Δημήτρη Τσοβόλα | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ'. Διαθέσιμο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/709125/afigiseis-i-prokatalipsi-kai-i-alitheia-gia-ton-dimitri-tsovola/> (Ανακτήθηκε: 25 Φεβρουαρίου 2021).

Παπαδόπουλος, Π. (2018) 'Δημήτρης Τσοβόλας στην «Κ»: Και όμως, το 1989 δεν έδωσα δραχμή σε κανέναν | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ'. Διαθέσιμο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/997981/dimitris-tsovolas-stin-k-kai-omos-to-1989-den-edosa-drachmi-se-kanenan/> (Ανακτήθηκε: 24 Απριλίου 2021).

Πουρνάρα, Μ. (2019) *Η ζωή και το έργο του Γιάγκου Πεσμαζόγλου μέσα από το αρχείο του στην ΤΤΕ|Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. Διαθέσιμο: <https://www.kathimerini.gr/society/1030840/i-zoi-kai-to-ergo-toy-giagkoy-pesmazogloy-mesa-apo-to-archeio-toy-stin-tte/> (Ανακτήθηκε: 27 Ιανουαρίου 2023).

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ (2015) - *Η περίπτωση των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία*,. Διαθέσιμο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=8604104> (Ανακτήθηκε: 30 Μαρτίου 2021).

Τζαννετάκος, Π. (2019) 'Η πετρελαϊκή κρίση και η δικτατορία | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ',. Διαθέσιμο: [https://www.kathimerini.gr/politics/1046937/i-petrelaiki-krisi-kai-i-diktoria/](https://www.kathimerini.gr/politics/1046937/i-petrelaiki-krisi-kai-i-diktatoria/) (Ανακτήθηκε: 30 Μαρτίου 2021).